

**ДО ПИТАННЯ ПРО СТВОРЕННЯ
ПЕРЕКЛАДНОГО СЛОВНИКА
ДРУКАРСЬКОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ
(структура і форма)**

Нині українська мова потребує передусім розширити сферу свого функціонування. А це, зрозуміло, залежить від того, наскільки буде забезпечено україномовне викладання в вузах, розвиватиметься українська наукова термінологія.

Перші спроби забезпечити термінологічну базу українською мовою для багатьох фундаментальних, прикладних наук, окремих галузей техніки пов'язані із цікавими розробками 20—30-х років. У всеукраїнській Академії Наук, зокрема відділі Інституту наукової мови при ВУАН тоді було створено словники математичної, хімічної, будівельної, електротехнічної, геологічної, природничої, технічної, механічної термінології, ботанічної, зоологічної, технічної номенклатури, термінів педагогіки, психології та шкільного адміністрування тощо [1]. Деякі словники існували в проектах, в окремих напрямках велися термінологічні розвідки.

Однак пізніше ці роботи було засуджено як такі, що в них досить помітною була тенденція до уникання в термінології всього, що пов'язувалося з російською мовою. Національні літературні мови, а особливо термінології цих мов, стали ареною ідеологічної боротьби і величезну працю багатьох вчених, науковців, фахівців щодо створення української термінологічної лексикографії було перекреслено.

Вдруге на Україні повернулися до цього питання наприкінці 50—початку 60-х років. Президією АН УРСР було створено спеціальну Словникову комісію, яка визнала за доцільне підготувати ряд російсько-українських термінологічних словників. Було видано, зокрема, словники термінології механіки, тепло-техніки та газотехніки, електрорадіотехнічної, будівельної, гірничої, геологічної термінології. Однак в них важко виявити науково обґрунтовану концепцію, практично не відбито й національну специфіку, спостерігається, в основному, калькування з російської мови.

І лише сьогодні, коли видання наукових праць, підручників, спеціальної літератури, викладання у вищих та середніх спеціальних навчальних закладах українською мовою зазнають значних ускладнень через відсутність термінологічних (зокрема

російсько-українських) словників, коли гостру потребу в них відчувають широкі кола науково-технічних працівників, спеціалізовані видавництва, навчальні заклади, починається «третя хвиля» — видання, а, точніше, перевидання термінологічних словників 50—60-х рр. Так, у харківському видавництві «Основа» у 1990 р. перевидано словники математичних та хімічних термінів, в роботі — словник фізичної термінології. Однак, як можна зауважити, починається цей процес з подання термінології фундаментальних наук, що ж стосується технічної галузевої термінології, то вона знову здебільшого залишається поза увагою дослідників та лексикографів.

В числі таких — українська друкарська термінологія, що обслуговує поліграфічну промисловість, видавничу справу та книгорозповсюдження. До сьогодні вона залишається майже недослідженою. Крім епізодичних згадок у працях істориків видавничої справи (І. Огієнка, І. Свенцицького, С. Маслової, Ф. Тітова, Я. Ісаєвича), у дослідженнях з історії російської видавничої справи, видавничої та поліграфічної термінології (Н. Виноградова, В. Калугіна, М. Феллера) питання формування та функціонування української друкарської термінології системно не вивчалися і не досліджувалися. Відсутній повний сучасний словник української друкарської термінології, термінологічні поліграфічні ДСТУ.

Не може задовільнити потреб фахівців «Короткий російсько-український словник поліграфічних та видавничих термінів» (Уклад. В. І. Бова та М. П. Долімо. К., 1969), що був першою спробою систематизувати друкарські терміни української мови на основі російських термінологічних та російсько-українських перекладних словників і спробою, на нашу думку, не зовсім вдаюю (що, зрештою, пояснюється рядом об'єктивних причин: відсутність розробленої теорії термінологічної бази, української нормативно-технічної бази і т. п.).

Не може претендувати на повноту охоплення друкарської термінологічної лексики й «Російсько-український словник поліграфічних термінів» (Уклад. В. Р. Буртнік, О. Ю. Павлова, Т. В. Стратийчук. Львів: Львів. поліграф. технікум, 1989). У ньому лише 845 слів, до того ж не подано тлумачення термінів, є лише терміни російською та їх переклади українською мовою.

Щоправда, існує ще «Практичний словник виробничої термінології» (Уклад. І. М. Шелудько), що його було видано у 1931 р. у Харкові і де подавалася друкарська термінологія. Але оскільки він був результатом праці вище згаданого Інституту української наукової мови ВУАН, згодом його було вилучено з користування, і майже ніде в літературі ми не знайдемо згадок або посилань на цей словник.

Отже, створення сьогодні науково обгрунтованої концепції, на основі якої міг би бути побудований повний сучасний словник друкарської термінології, галузеві термінологічні ДСТУ, є дуже актуальним.

Такий словник, окрім свого прямого призначення, міг би значно допомогти унормуванню, упорядкуванню та нормалізації друкарської термінології.

На нашу думку, він повинен не тільки відбивати сучасний рівень розвитку друкарської справи, закріплювати сьогоднішню практику вживання термінів у спеціальній, науковій, технічній, навчальній літературі, у професійній сфері, але й враховувати специфіку української друкарської термінології, що склалася історично протягом кількох сторіч.

Аналіз аналогічних словників з російської мови (яких, до речі, не так і багато), з англійської, німецької, іспанської, французької мов (словники США, Великобританії, Німеччини, Нідерландів, Іспанії) дозволяє нам висловити свої міркування щодо моделі такого словника, його структури, принципу систематизації матеріалу, обсягу, оформлення [6—13].

При моделюванні словника, на нашу думку, доцільно виходити з таких трьох засад. Майбутній словник повинен, по-перше, враховувати реальний стан функціонування української друкарської термінології у видавничих та поліграфічних колах, не тільки сприяти її ширшому впровадженню, але й включати її носіїв у світовий науковий потенціал, отже, бути трьохмовним, по-друге, бути не лише перекладним, а й тлумачним; по-третє, бути зразком друкарського мистецтва.

Словникова стаття майбутнього словника може мати такий вигляд: порядковий номер, російське слово (гнездове), український та англійський аналоги, тлумачення терміна українською мовою.

Як уже зазначалося, сьогодні спеціаліст галузі користується на виробництві російською мовою. Перехід на українську термінологію — справа майбутнього, хоча, будемо сподіватися, недалекого. Тому більш зручним спочатку був би варіант російсько-українського словника. Якщо додати тенденцію до все тісніших зв'язків із світовою поліграфією та поліграфічною наукою, стає зрозумілим, що пропонований словник повинен бути, принаймні, трьохмовним: російсько-українсько-англійським (порівн. Коссак О. М., Маньковський С. Л. «Англо-українсько-російський словник з інформатики та обчислювальної техніки». Львів, 1991), в якому вибір початкового англійського слова пов'язаний із специфікою науки та її фахівців, що багато читають англійської літератури. Щодо тлумачного характеру словника, то треба враховувати цікавий досвід польського словника „Parallel“, де паралельно наводяться визначення із поль-

ських, російських, англійських словників. У нашому випадку було б досить додавати до української дефініції коментар про особливості даного предмета, явища, поняття в зарубіжній поліграфії.

Аналіз словників технічної термінології 20—30-х рр. у порівнянні з сучасними наводить на думку, що доцільно було б поєднати у майбутньому словнику алфавітний і тезаурусний принципи розташування словникових статей, принаймні, шляхом поділу словника на три розділи: поліграфія, видавнича справа, книгорозповсюдження. В межах розділів словникові статті можуть розташовуватися за абеткою (причому кожен блок слів, що починаються з однієї літератури, повинен верстатися зі спуску). Можна заперечити, що алфавітний порядок не дозволяє показати користувачеві за допомогою словника систематику понять, їхні ієрархічні зв'язки, адже вони суттєво впливають на побудову понять. Однак, враховуючи, що алфавітний принцип є більш звичним для орієнтації у словниковому виданні, на нашу думку, йому треба надати перевагу.

Значно ефективнішим стає користування подібного типу словниками, коли основний текстовий матеріал супроводжується ілюстраціями (це наближає їх до енциклопедичних ілюстрованих видань). Перегляд цілого ряду ілюстрованих словників друкарської термінології [8—10, 13] показав, що ілюстрації до майбутнього словника могли б являти собою зображення, скажімо, літери з показом елементів шрифту; шрифтів різних гарнітур (історичні сімейства та сучасний асортимент); різноманітних декоративних елементів — заставок, лінійок; розташування друкарських та пробільних елементів при різних способах друку; сучасної поліграфічної техніки, можливо, й перших друкарських верстатів; різні варіанти зовнішнього оформлення видань, типів обкладинок та їх конструкцій та ін. Ці ілюстрації — науково-пізнавальні за змістом — могли б подаватися у вигляді фотографій, малюнків (предметні форми) та креслень, схем (умовні форми) тощо. Ілюстрації можуть бути як у чорно-білому, так і у кольоровому виконанні (вклейки).

Довідково-допоміжний апарат нам уявляється у вигляді реєстрів термінів усіма мовами за абеткою з позначкою порядкового номеру терміна в основному реєстрі, таблиць основних вітчизняних стандартизованих форматів, кеглів шрифту, гарнітур для традиційного металічного складання та фотоскладання, поліграфічних матеріалів, поліграфічних сплавів, знаків для виправлення оригіналів та відбитків, марок і типів машин, найбільш розповсюджені способи верстання тексту та ілюстрацій (або заверстання ілюстрацій), списки нормативно-технічних документів, що функціонують в галузі та ін.

Можливий формат — великий або більше середнього при обсязі до 40 умовних друкованих аркушів.

Доцільно було б відійти від традиційних прийомів оформлення словникових видань, а саме від застосування Кудряшевської словникової або енциклопедичної гарнітури, маленького кеглю шрифту, дво-трьохколонкового розташування матеріалу і т. п. Словникові статті можна було б відокремлювати лінійками, гніздове слово та його аналоги в інших мовах складати окремим рядком, причому гніздове слово — шрифтом підвищеного кеглю у прямому жирному або напівжирному написанні, слова-переклади — шрифтом меншого кеглю у світлому курсивному написанні, тлумачну статтю — у звичайному написанні (світлому, прямому). Оптимальний для сприйняття кегль шрифту залежатиме від формату видання, шпальти, довжини рядка.

Початкова шпальта словникового блоку літери може бути оформлена кольоровою заставкою у вигляді буквиці (приємне враження справляють саме так оформлені словники [6, 8, 10, 11]).

Після закінчення словникового блоку літери слід залишати незадрукованими зо дві сторінки для нотаток. Це є досить дороге, але повністю виправдовується зручністю для користувача «доповнювати» словник. Підвищує зручість у користуванні й закладка у вигляді стрічки з тканини, прикріпленої до верхнього краю корінця.

Принаймні частина із запропонованого може здаватися дрібницями, але у культурі книги дрібниць немає. Словник друкарської термінології повинен відповідати вимогам свого адресату в усіх відношеннях — від змісту до найдрібніших рис книжкової форми.

Якщо з цих позицій підходити до завдань, що склалися сьогодні у галузі друкарського термінологічного словникарства, можна зробити такі висновки:

1. Словник має бути нормативним і сприяти нормалізації української друкарської термінології.

2. Словник має бути побудованим за типом енциклопедичних словників, причому в ньому повинні поєднуватися алфавітний і тезаурусний принципи розташування термінів. Це дасть змогу подати тлумачення термінів і включити в матеріал статей ілюстрації, схеми тощо.

3. Словник має бути перекладним (трьохмовним). Отже, йому мають бути притаманні і ті особливості, якими характеризуються перекладні лінгвістичні словники.

4. Характер майбутнього словника передбачає наявність в ньому окресленого вище довідково-допоміжного апарату.

1. Каталог видань Української Академії Наук, 1918—1930 рр./Прого-тував і видав Дмитро М. Штогрин. Чикаго, 1966. 2. *Кауфман И. М.* Терминологические словари. М., 1963. 3. Короткий російсько-український словник поліграфічних та видавничих термінів/Укладачі В. І. Бова, М. П. Доломво, К., 1969. 4. *Коссак О. М., Маньковський С. Л.* Англо-українсько-російський словник з інформатики та обчислювальної техніки. Львів, 1991. 5. Російсько-український словник поліграфічних термінів/Укладачі В. Р. Буртник, О. Ю. Павлова, Т. В. Стратийчук. Львів, 1989.

Стаття надійшла до редколегії 16.05.99
